

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

СВІТОГЛЯД – ФІЛОСОФІЯ – РЕЛІГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 2

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2012

УДК 21:14

Тетяна ГАВРИЛЮК

АКТУАЛІЗАЦІЯ СУТНІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЮДИНИ В ХРИСТІЯНСЬКІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті здійснений аналіз християнського розуміння сутнісного потенціалу людини та можливості його реалізації в умовах сучасного суспільства. Показано, що в християнській антропології людина представлена як відкрита динамічна сутність, яка здійснює себе шляхом відновлення в собі потенційно закладеної в неї Богом досконалості.

Ключові слова: людина, Бог, християнська антропологія, обожнення, благодать, свобода волі.

Постановка проблеми. Питання актуалізації сутнісного потенціалу людини є надзвичайно важливим у сьогоdnішньому інформаційному суспільстві, яке динамічно розвивається в усіх сферах життєдіяльності. Тенденції змін глобалізованого суспільства охоплюють і духовну сферу буття людини, здійснюючи тут всезагальний вплив, підпорядковуючи окреме загальному, національне загальнолюдському, індивідуальне колективному. За таких умов можливо говорити не лише про народження нового суспільства, але й про народження нової людини, оскільки здійснюється потужний науково-технічний та інформаційний потік озброєння людини освітніми, культурними, духовними цінностями та вимірами. На ґрунті таких освітньо-культурних перетворень по новому осмислюється внутрішній потенціал людини та можливості його актуалізації. Християнська антропологія пропонує власне бачення актуалізації сутнісного потенціалу людини за умов сьогодення, що є цікавим і малодослідженим у релігієзнавчому дискурсі.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасна християнська антропологія є об'єктом дослідження як українських релігієзнавців (А. Колодний, М. Бабій, В. Єленський, П. Яроцький, Л. Филипович, О. Горкуша, В. Титаренко, А. Черній та ін.), так і релігієзнавців російських (О. Краснікова, Є. Торчинов, О. Яковлев), а також численної кількості теологів, зокрема Ф. Ратцеля, К. Войтили та інших.

Метою даної статті є аналіз сучасної християнської антропології для визначення теологічного розуміння сутнісного потенціалу людини за сучасних соціокультурних умов.

Виклад основного матеріалу. Духовна складова сучасного українського суспільства є доволі суперечливою, оскільки ми спостерігаємо в ній два рівнозначні за своїм впливом, але протилежні за своїм змістом процеси. З одного боку, спостерігається формування потужного прошарку високоосвіченого, духовно озброєного населення, а з іншого –

наочно наявні ознаки духовної кризи та деградації. Професор І. Ф. Надольний виділяє в сучасному українському суспільстві наявність двох типів людської свідомості: “існує нова адміністративна ментальність, притаманна політичній еліті, яка розуміє необхідність нових змін, нової держави, нових політичних структур, а також масова свідомість певних верств суспільства, яким притаманна архаїчність суджень, налаштованість на застарілі форми і норми життєдіяльності” [8, с. 216]. Найбільшою мірою загострюється суперечка між цими двома типами свідомості в питаннях оцінки духовного стану сучасного українського суспільства та духовного потенціалу сучасної людини.

У сучасній християнській філософії та антропології відображені дві протилежні точки зору на сутнісний потенціал людини в сучасному світі. Загалом досить поширеною є точка зору, за якою сучасне буття людства відноситься до “останніх часів” і більшою мірою йдеться про духовну деградацію. Так, російський священник та психолог А. Лоргус зауважує наступне на користь даного твердження:

- “духовний досвід показує, що в даний час більшість людей знаходиться в стані занепаду (духовного – Т. Г.); більше того, кожному православному відомо, що цей феномен в усій повноті буде спостерігатися саме в останні часи, про які йдеться в “Одкровенні” Іоанна Богослова;
- існують явища, які прямопротилежні розвитку: явища деградації та регресу. І саме православна світоглядна точка зору більше схильна до них. Уявлення про світ, який руйнується та розпадається, уявлення про особистість людини, яка деградує, та історії людської, яка знаходиться в неперервному регресі, властиві православному розумінню світу” [4, с. 34].

Водночас вчення християнства про *благодать* свідчить на користь іншої точки зору, за якої людині притаманний постійний рух уперед, тобто розвиток. Так, відомий богослов Іоанн Мейендорф зауважує, що “благодать (милість) дарує людині її “природний розвиток”, людина розуміється як деяке “відкрите буття”, яке від природи має в собі “божественну іскру” та динамічно зорієнтоване на прогрес у Бозі” [7, с. 244, 246]. Визначитися з остаточною оцінкою сучасного духовного стану особи дозволить аналіз християнського вчення про сутність людини та умови реалізації її потенціалу.

Людина, за християнським віровченням, створена за образом і подобою Бога. Дане твердження всі християнські конфесії виводять із Старого Заповіту, книги Буття: “І сказав Бог: сотворімо людину за образом нашим і за подобою нашою, і нехай володарює вона над рибами морськими. І над птахами небесними, і над звірами, і над худобою, і над усією землею, і над усіма плазунами, що повзають по землі. І створив

Бог людину, за образом своїм, за образом Божим створив її; чоловіка і жінку створив їх” (Бут. 1, 26–29). Як зауважує український священник С. Палько, “людина має пряме відношення до Бога і світу, розвиваючи образ Божий у собі, який втратила через гріхопадіння, ласку і благодать, зусиллям самовдосконалення, яке супроводжується внутрішньою боротьбою, сумнівами, стражданням, пошуками правди. Будучи створеною в процесі першопочаткової метафізичної зміни, людина змінна, знаходиться в постійному становленні, вдосконаленні” [14]. Таким чином, сутність людини складає певна антиномія: з одного боку, людина потенційно є досконалим творінням Божим, оскільки створена за образом і подобою Бога, а з іншого, вона повинна відтворювати в собі цю досконалість, природність якої було втрачено через гріхопадіння.

Отже, сутність життя окремої людини, як і людської історії полягає в необхідності повернення образу Божого чи, як говорив преп. Макарій Великий, “набуття своєї душі”. Цей процес, як уже зазначалося, тісно пов’язаний із такою категорією християнської антропології, як “благодать”. У творах Григорія Палами та Діонісія Псевдо-Ареопагіта ми зустрічаємо вчення про божественні “сходження”, які Григорій Палама називає божественними енергіями, а Діонісій Псевдо-Ареопагіт – “динаміс”, тобто силами.

Сучасні богослови використовують термін “благодать”. За ранньохристиянськими уявленнями, благодать постає як невичерпна божественна милість і сила, яку Бог дарує віруючим в Ісуса Христа як Сина Божого, що можливе через сходження Святого Духу. Зрештою, благодать є промислом Бога щодо спасіння людини. З розвитком богословської думки та аскетичного досвіду благодать починають розуміти і як таку духовну силу, яка здатна не просто очистити людину від гріха, але й обожнити її. Через благодать Бог присутній в усіх сутностях, але створені сутності долучаються до неї кожне своєю мірою. У такому контексті позбавлення благодаті розуміється наступним чином: “Починаючи з моменту гріхопадіння та до дня П’ятидесятниці, Божественна енергія, нетварна та обожуюча благодать, стає сторонньою людській природі і діє на неї тільки лише зовні, здійснюючи тварні наслідки в душі” [5, с. 102]. Позбавлення благодаті є наслідком першородного гріха, що призвело до деградації та смерті. Виходячи з цього, деградація у світі присутня, але не як єдиний та основний процес.

Іншим способом благодать діє на людину, яка визнає Ісуса Христа. Така людина здатна сприймати благодать “внутрішньо”. В такому випадку вона здатна переживати справжні тілесні та духовні трансформації за умови, якщо рухається шляхом духовного розвитку. Цей процес і є обоження. Обоження протистоїть руйнації та деградації. Бог не залишає

світ, а подає силу, яка спасає. Через благодать людина та світ оновлюються та змінюються Богом. Отже, у світі, за християнським віровченням, діють два протилежні процеси: розпад, деградація й смерть як наслідок відпадиння від Бога, та оновлення і спасіння як наслідок дії божественної благодаті. Терезами цих процесів виступає людина.

Покликання людини звершується не лише в особистісному спасінні, а і в участі в обоженні всього тварного сутого. Через людину-християнина поступово весь світ наповнюється благодаттю і, в такий спосіб, відбувається звільнення від рабства гріха (Рим. 8, 21). Це основне покликання людини до співробітництва з Богом та здійснення задуму Бога про людину. З цього приводу богослов В. Лоський зауважує: “Ми відповідальні за світ. Лише через нас космос як продовження нашого тіла може сприйняти благодать” [5, с. 241–242]. Сучасний український релігієзнавець та богослов Т. Борозенець пояснює: “Як більш досконала розумно-вільна сутність людина покликана удосконалити все тварне суще, тобто в собі і через себе об’єднати всі тварні суті в єдине гармонійно впорядковане ціле, у відповідності до всеудосконалюючої діяльності самого Бога, як абсолютного Царя і Владики усіляких, за Його допомогою та сприянням” [2, с. 91].

Немаловажною у цьому процесі є категорія часу. Проводячи аналіз текстів Біблії, праць отців Церкви та сучасних богословів, ми доходимо висновку, що сучасний світ постає досить суперечливою ареною для духовного подвигу. Сучасна людина має у власному розпорядженні досить вагомий інструмент – самодостатність. Самодостатність не як синонім егоїзму, а як розвинена здібність до саморефлексії, здібність усвідомлювати себе – свої прагнення, досвід, свободу, любов та здійснювати їх усвідомлено. Сучасна людина у власному виборі меншою мірою залежить від природних якостей – темпераменту, характеру, і значно більше керується власною волею. Таким чином, сучасна людина усвідомлено здійснює вибір (для цього вона достатньо інформована сучасним суспільством) і здатна нести за нього відповідальність. Самодостатність є необхідною умовою здійснення істинного християнина. На це вказує і святий Григорій Ниський, зауважуючи: “Одному з усіх (людині) необхідно бути вільною і непідкореною ніякій природній владі, але самовласно вирішувати (так), як їй здається. Тому що добротчність – річ непідкорена і добровільна, а вимушене та насильне не може бути добротчністю” [10, с. 54].

Пізнаючи Бога, Його волю, людина “стяжає божественну подобу ... через добротчність ... Стяжати подобу – означає стати другим Богом ..., Богом по благодаті” [3, с. 227]. За Православ’ям, обоження – є метою християнського життя, яке можливе як нове життя у Христі

лише за умови спільної дії благодаті та свободної волі людини. Якщо б свобода людини означала не свідомий вибір, а тотальне підкорення волі Божій, пригнічення і знеособлювання людини з боку Божественного Промислу і зводилася б до автоматичної слухняності, “вона б втратила свій онтологічний та моральний смисл – більше того, істотну рису людської богоподоби” [9].

Водночас самодостатність – це великий ризик. Людина не обов’язково, як показує історія, здійснює вибір на користь добра, а, отже, і Бога. У сучасному суспільстві досить багато самодостатніх людей які, між іншим, не прагнуть до духовного вдосконалення, через що і панує думка про духовну деградацію. У такому контексті особливого значення набуває християнське вчення про свободу волі.

Як зауважувалося вище, людина, правильніше буде сказати, людський вибір, її воля тісно пов’язані з космічним буттям. І християнське світобачення акцентує увагу на вирішальному впливі людини на космос, а не навпаки. З того моменту, коли людина скористалася свободою волі, якою наділив її Бог, людське буття втратило свою цілісність, оскільки в ньому співіснують, здебільшого дисгармонійно, дві волі – божественна та людська. Божественна воля є такою, що творить, життєдайною та цілепокладаючою добро. Людська воля є теж творящою, але спрямованість її з самого зародження є двополюсною. З одного боку, вона збігається з божественною, і тоді людина стає співтворцем Бога, уподібнюється Йому і в довершеному стані зливається з Ним. З іншого боку, в результаті гріхопадіння людська воля спрямована проти Бога і її творчий вимір створює руйнацію і смерть. Вся історія людства є боротьбою цих двох напрямів людської свободи.

Отже, проблема свободи волі – наріжний камінь як християнської антропології, так і християнської онтології. Найскладнішим у цьому аспекті постає питання про межі людської свободи. Від вирішення його тісно залежить і онтологія світу. Буття, створене Богом поза людиною, є досконалим і на цій досконалості людина створює бурхливу діалектику добра і зла.

Згідно з християнським віровченням, свобода – це один із проявів образу Божого в людській природі [12]. Образ Бога означає наявність у людини волі, розуму, моральності – тих якостей, які виявляють у ній особистість. Також образ Бога означає, що людина є “Його рід” (Дії 17, 28). Будучи частиною її природи, образ Бога в людині, залежно від самовизначення свободи, може переходити в подобу Божу або ж повністю затуманюватися гріхом, але ніколи не зникає.

Як це не парадоксально, свобода людини починається із її негативного полюсу – здійснення зла¹. Оскільки у християнській онтології Бог (Суте) є “безтілесний та невидимий Дух”, в повноті “Бог всеблагий”, тобто Він єдиний має досконалу любов до всього сутого і в цій любові не має і не може існувати можливості для нелюбові, тобто зла, смерті, руйнації, то закономірно виникає питання: звідки походить останнє? Зло як стан створеної природи є породженням останньої і сприймається як відсутність добра, тобто відсутність божественної благодаті. На відміну від ангелів, людина не позбавляється образу Божого і, відповідно, через свою діяльність та ментальну сферу самостійно і свідомо творить зло, відхиляючись від волі Божої, Його заповідей. Це неминуче призводить до зміни людської природи – від повного та завершеного “образу та подоби Бога” до неповного “образу” враженого гріхом. Гріхопадіння перших людей розкривається саме в протиставленні власної волі Божественній. Цим актом Адам відділив себе від Бога. Власним вибором він зумовив і зміну людської природи – відірвана від Бога (який є безсмертя та джерело життя), позбавлена можливості прямого спілкування з Ним, людина стала смертною. Наслідком свobodного волевиявлення перших людей є поява на землі нової (створеної людиною, а не Богом) форми життя: життя в хворобах, руйнації та смерті. Рід людський (нащадки Адама) живе одночасно в двох світах – у створеному Богом, і в створеному людиною середовищі. Це зумовлює специфічний стан людської природи – стан вибору. Свобода волі актуалізує як внутрішню, так і зовнішню діалектику добра і зла – співіснування світу, створеного Богом і Його промислу, та світу, створеного людиною і наслідків її свідомих дій.

Співвідношення промислу Божого та меж свободи волі людини є досить складним питанням. Як зауважує М. О. Булатов, – “У всіх варіантах теодицеї бачимо одну нерозв’язану проблему, яка складається з двох протилежних положень, – з тези: свобода волі існує, інакше Бог буде творцем зла, і антитези: якщо є свобода волі, то Бог втрачає абсолютність і людина занадто підноситься” [6, с. 19].

Справжню свободу волі як свідому відмову від зла, свідому здатність не творити зло стверджував Пелагій. Він зауважував, що людина має справжню свободу волі, яка може вести її і шляхом добра, і шляхом зла. Таке розуміння було засуджено Церквою як ересь, оскільки “доки людина намагається жити, спираючись лише на власні сили,

¹ Зло – це стан особистісних істот, які свідомо відвернулися від Бога. Вперше такого стану набувають ангели на чолі із Сатаною, які проявили свободу непокори Богові з метою ствердження себе як Бога. У результаті цього акту вони були позбавлені блаженства (тобто радості) і перетворилися на злих, темних духів.

без Божественної благодаті, яка її звільнює, вона є здобиччю гріха” [1, с. 451].

Ориген зауважує, що “здійснювати добро – є повною волею людини, хоча спасіння її залежатиме від Бога незрівнянно більше, ніж від самої людини” [13, с. 213].

Проблема співвідношення промислу Божого та свобідного воління людини загострюється у філософії Августина. На його думку, остаточний вибір на користь добра надміру залежить від Бога. Людина здатна здійснювати добро лише за допомогою благодаті. Але не всі люди сприймають благодать належним чином. Свобода волі проявляється в тому, що людина здатна або почути поклик Бога, або ні. Таким чином, певна кількість людей здійснює істинну свободу, коли слідує волі Божій. Якщо це відбувається, воля людини зливається з волею Бога, відбувається поєднання особистості людини та особистості Бога в акті любові. Ті ж люди, які не відгукнулися на поклик Бога, поступово занурюються в гріхи настільки, що остаточно втрачають можливість спастись.

Таким чином, перш ніж визначати межі свободи волі людини, слід визначитись із межами передбачення Божого. Усі християнські конфесії визнають, що Бог є “Вседержитель, Владика та Цар”. Отже, Він знає все і здійснює все за Своєю незмінною волею. Відповідно, все, що відбувається у створеному ним світі, відбувається з необхідністю по волі Божій. Свобода волі людини саме тут має своє обмеження. Наділяти людину свобідною волею в справах божественних, які ми можемо визначити, відповідно до нашого дослідження, як доля світу та людини, неможливо, свобода волі існує лише в справах людських. Стосовно людини воля Божа відома – через викупну жертву Ісуса Христа Бог спасає людство від первородного гріха, і це уможливорює спасіння кожної окремої людини для життя вічного. Цю істину людина ні власними силами, ні завдяки власній свободі волі ніколи б не пізнала, “як би їй не було відкрито Святим Духом” [11]. Творець визначає остаточну долю свого творіння. Отже, свобода волі людини здійснюється в межах вибору між добром і злом і закінчується в межах Промислу Божого.

У справах людських, тобто в межах вибору між добром і злом, людина є “носієм того таємничого начала свободи, яке робить її волю першопричиною тих чи інших дій, ні чим іншим, крім цієї волі не обумовлених” [15, с. 164]. Свідомо обираючи добро, людина обирає Бога і стає на шлях обоження, практично вона виходить за межі вибору. Святителі Григорій Богослов, Григорій Ниський розрізняли в людині

волю природну² і волю гномічну, таку, яка здійснює вибір. Внаслідок гріхопадіння воля, за Максимом Сповідником, стає більшою мірою дискурсивною, окутаною сіткою причинності. Така воля є недосконалою. Досконалість слідує покликанню Божому, не обираючи. Таким чином, свобода вибору – це тимчасовий стан людської природи, який у довершеному вигляді переходить в стан істинної свободи – слідування волі Божій.

Таким чином, Православ'я наголошує на тому, що "... істинно вільною є та людина, яка йде шляхом праведного життя та шукає спілкування з Богом, джерелом абсолютної істини ... зловживання свободою, вибір хибного, позбавленого моральності образу життя, в кінцевому результаті руйнує саму свободу вибору, оскільки веде волю до підкорення гріху ... Ті, хто не бажають розлучатися з гріхом, віддають свою свободу дияволу – противнику Бога, отцю зла та несвободи. Визнаючи цінність свободи вибору, Православна Церква стверджує, що вона неминуче зникає, коли вибір здійснюється на користь зла. Зло та свобода не сумісні" [12].

Висновки. Підсумовуючи, ми можемо зазначити, що, згідно з християнською антропологією, потенційно людина є досконалою. Розкриття сутнісного потенціалу людини, його актуалізація є метою її життя. Здійснення цієї мети, за християнським віровченням, залежить від свободи волі людини та благодаті Божої. Тільки за умови поєднання божественної волі та людської людина досягає стану обоження і повною мірою розкриває власну природу. Відновлення істинної природи людини за сучасних умов є процесом досить суперечливим, оскільки, з одного боку, сучасна людина постає, в переважній більшості, як самодостатня, тобто здатна відповідати за власний вибір, з іншого боку – самодостатність виступає і перепорою на шляху реалізації духовного потенціалу через надмірну актуалізацію волі людини поза божественним промислом.

Література

1. Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и Средневековье / Д. Антисери, Дж. Реале ; в переводе и под редакцией С. А. Мальцевой. – СПб. : Пневма, 2001. – 693 с.
2. Борозенец Т. Теологическая диалектика сущего. Философские главы : монография / Т. Борозенец. – К. : ПАРАПАН, 2010. – 252 с.

² Природна воля – воля, в якій відсутній вибір як такий, вона вільно збігається у своїй направленості з Божественною волею. Така воля притаманна Ісусу Христу – єдине рішення Сина – кенозис, прийняття в собі всіх умов людського існування із досконалим підкоренням волі Отця: "Боже мій! Якщо можливо, щоб минула Мене чаша сія, але не як Я хочу, а як Ти" (Мт. 26, 39). Така відсутність вибору водночас вміщує в собі всі можливі варіанти вибору – в цьому і полягає істинна свобода – хто перебуває в "Слові Його" Спаситель дарує свободу ("... і пізнайте істину, – а істина вас вільними зробить!") (Іоанн. 8, 32).

3. Каллист, епископ Диоклийский. Православная церковь / Каллист. – М. : Библиейско-Богословский Институт св. Апостола Андрея, 2001. – 375 с.
4. Лоргус А., священник. Методологические проблемы идеи развития / Шестоднев против эволюции / А. Лоргус [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://shestodnev.narod.ru/sbornik/index.html>
5. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие / В. Н. Лосский. – М. : Об-во любителей православной литературы им. Святителя Льва, папы Римского, 1991. – 504 с.
6. Людина в цивілізації ХХІ століття: проблема свободи / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий, Г. І. Шалашенко, В. П. Загороднюк. – К. : Наук. Думка, 2005. – 272 с.
7. Мейендорф И., святитель. Творения / И. Мейендорф. – М. : Паломник, 1996. – 228 с.
8. Надольний І. Ф. Соціально-духовний світ особистості як феномен освіти / І. Ф. Надольний // Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття : монографія. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 352 с.
9. Николаева О. Свобода выбора / О. Николаева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.portal.slovo.ru>
10. Нисский Г., св. Об устройении человека / Г. Нисский. – СПб. : Аксиома, 1995. – 174 с.
11. О свободе воли. Спор Эразма Роттердамского с Мартином Лютером [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.st.mrezha.ru/Erasmus.htm>
12. Основы учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека. Русская Православная Церковь. Официальный сайт отдела внешних церковных связей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.Mospat.ru/ru/documents/dignity-freedom-rights/ii/>
13. Ориген. О началах / Ориген. – Новосибирск, 1993. – 458 с.
14. Палько С., прот. Антропология як універсальна наука про людину / С. Палько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Lviv-orthodox.net.ua/bogoslovia-page:334>
15. Свенцицкий Валентин, протоиерей. Диалоги / В. Свенцицкий. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Издательство Православного Богословского Свято-Тихоновского института, 1995. – 495 с.
Отримано 10.02.2012

Summary

Gavryliuk Tetiana. Updating the essential capacities of human in Christian anthropology.

The article analyzed the essential Christian understanding of human potential and possibility of its implementation in modern society. Shown that in Christian anthropology human is presented as an open dynamic entity that carries itself by restoring a potentially rooted in God of perfection.

Keywords: man, God, Christian anthropology, deification, grace, freedom of will.